

Cizinci jako obtížně dosažitelná populace*

Josef Bernard a Yana Leontiyeva**
Sociologický ústav AV ČR

Migrants as a hard to reach population

Abstract: *Migration research is an emerging field in the Czech Republic and data collection poses many methodological challenges. Some of the problems are universal for the research of other hard-to-reach populations. Other problems are, on the contrary, unique, applying only for the research of immigrants and could be country specific. This article focuses mainly on the quantitative research of immigrants where the issue of sampling problem is of major concern. The aim of the article is to address the issue of sampling immigrants in the context of the Czech Republic. In the first part of the article, there is a review of existing methodological approaches to researching immigrant populations. The focus here is on potential problems when applying particular methods in the Czech context. The second part of the article is dedicated to a review of four major Czech sample surveys of immigrants that are compared in terms of their methodology and basic results.*

Keywords: *Migration research, sampling methods, hard-to-reach populations, sampling frame, quota sample, Czech surveys of immigrants.*

Data a výzkum - SDA Info 2013, Vol. 7, No. 1: 57-80.

DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/1802-8152.2013.7.1.3>

(c) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2013.

Cizinci tvoří více či méně významnou součást populace ve všech zemích. Ve většině zemí jsou primárním zdrojem informací o imigrantech a dalších cizincích oficiální statistiky, ty ale bývají neúplné a nepodchycují celou řadu důležitých aspektů života cizinců. Důležitou doplňkovou informací proto při-

* Tento článek byl vytvořen s podporou grantu GAČR P404/12/1014 „Migrační vztahy cizinců (a domácího obyvatelstva) v Česku. Koncentrační nebo difúzní procesy?“.

** Korespondenci pošlete na e-mailové adresy autorů, Josefa Bernarda, e-mail: josef.bernard@soc.cas.cz, a Yanu Leontiyevu, e-mail: yana.leontiyeva@soc.cas.cz.

nášeji sociální výzkumy. Snaha výzkumníků o realizaci dotazníkových šetření v populaci imigrantů se ovšem v praxi setkává s metodologickými obtížemi. Cizinci představují jednu z obtížně dosažitelných populací (*hard-to-reach population*), při jejichž dotazníkovém šetření narážejí standardně používané postupy na těžko překonatelné překážky.

Různé populace mohou být pro dotazníková šetření obtížně dosažitelné z různých důvodů. Marpsat a Razafindratsima [2010] vyjmenovávají pět definičních znaků obtížně dosažitelných populací. Patří k nim zejména skupiny, které jsou málo početné a představují jen velmi malý podíl ze všech obyvatel, dále skupiny, které jsou obtížně identifikovatelné, protože to, co je spojuje, není na první pohled patrné, takové, pro které není k dispozici dostatečně kvalitní opora výběru, skupiny relativně uzavřené, jejichž členové nemají zájem podávat informace o svém chování, a nakonec takové, o jejichž chování není dostatek informací, které by výzkumníkovi usnadnily kontakt s členy skupiny. K typickým obtížně dosažitelným populacím, které nicméně stojí v zájmu sociologických výzkumů, tak patří např. bezdomovci, uživatelé drog, ale také některé typy elit. Obtížně dosažitelnou skupinou mohou být rovněž cizinci, a to nejen ti, kteří v dané zemi pobývají bez příslušné registrace. V České republice splňuje některé zde vyjmenované znaky populace cizinců jako celek.

Nehledě na metodologické komplikace není realizace dotazníkových šetření obtížně dosažitelných populací nemožná. Vyžaduje ovšem specifické nástroje a postupy zvolené podle podoby zkoumané populace [Kalton, Anderson 1986; Sudman, Sirken, Copan 1988]. K doporučovaným postupům patří zejména provedení screeningu členů zkoumané populace před vlastním šetřením, různé varianty výběru metodou sněhové koule či zapojení etnických informátorů, kteří umožní tazateli přístup ke členům komunity, tzv. gatekeeperů. I při důsledné aplikaci těchto postupů ovšem získané výsledky zpravidla nesplňují přísné nároky na reprezentativitu, které umožňují statisticky korektně zohledňovat v analýzách výběrovou chybu. Výše zmíněné znaky obtížně dosažitelných skupin totiž zásadně komplikují dvě fáze dotazníkového šetření. Zaprvé znemožňují standardní způsoby tvorby reprezentativního vzorku respondentů, zadruhé komplikují samotný rozhovor a snižují návratnost celého šetření. Snižování návratnosti pak může mít další negativní vliv na reprezentativitu vzorku.

V České republice bylo v uplynulých letech realizováno několik rozsáhlejších dotazníkových šetření cizinců. Dosud však nebyla dostatečně reflektována metodologická specifika realizace dotazníkových šetření této populace, možná rizika a způsoby jejich řešení. Cílem tohoto článku tedy je nejprve popsat specifické obtíže, které se pojí s dotazníkovým šetřením cizinců v České republice, a diskutovat postupy použitelné pro jejich řešení. Ve druhé části článku jsou navzájem porovnány vybrané výsledky dosud realizovaných českých šetření cizinců. Zkoumáme, zda jsou získané informace stabilní, nebo zda dochází ke kolísání naměřených hodnot, které by napovídalo existenci zkreslení.

Specifické vlastnosti populace cizinců v České republice a obtíže, které z nich pro výzkumníka plynou

Populace cizinců v České republice má řadu znaků, které komplikují dotazníková šetření mezi jejími členy a odpovídají definičním znakům obtížně dosažitelných populací. Je málo početná, příslušníci některých národností jsou obtížně identifikovatelní a zejména není k dispozici spolehlivá opora výběru.

Populace cizinců v České republice se sice v posledních letech dynamicky vyvíjí, stále je ovšem poměrně malá. Podle údajů Ministerstva vnitra ČR pobývalo na začátku roku 2012 v České republice legálně cca 468 tis. osob s cizí státní příslušností¹, což činí zhruba 4,4 % obyvatel České republiky [MV ČR 2012]. Takto nízký podíl zkoumané skupiny v celé populaci znamená, že cizinci by i v ideálním případě byli jen velmi slabě zastoupeni ve většině dotazníkových šetření zaměřených na celou populaci České republiky. I v případě, že by cizinci byli v populaci rozmístěni náhodně a byli dosažitelní obdobným způsobem jako většinová populace (nejlépe v domácnostech), bylo by pro získání dostatečně velkého vzorku cizinců třeba provést šetření mnohonásobně většího počtu obyvatel, což je zpravidla finančně a organizačně nereálné.

Tvorbu reprezentativního vzorku cizinců v České republice dále výrazně komplikuje nedostupnost jejich kompletní databáze, která by mohla sloužit jako opora výběru. Cizinci legálně pobývající na území ČR jsou sice zahrnuti do databáze Cizineckého informačního systému (CIS), spravovaného Ministerstvem vnitra ČR, a také do centrálního registru obyvatel², tyto databáze ovšem nejsou pro účely výzkumu přístupné a lze je využít pouze pro získání přehledu o některých základních strukturálních znacích populace cizinců [Leontiyeva, Chytil 2012]. Databáze cizinců nejsou dostupné ani na regionální či lokální úrovni, což znemožňuje také realizaci víceúrovňových náhodných výběrů, jaké lze provést např. ve Španělsku [Reher, Requena 2009]. V situaci, kdy není reálné provést náhodný screening celé populace pro vytvoření vzorku cizinců a zároveň není dostupná opora výběru, nelze standardně vytvořit náhodně vybraný vzorek členů této skupiny.

Problémem při výběru některých skupin cizinců je rovněž složitost jejich identifikace mezi většinovou populací. Zatímco dvě nejpočetnější skupiny cizinců v ČR, Ukrajinci a Slováci, nejsou od občanů České republiky na první pohled rozeznatelní, Vietnamci, kteří tvoří třetí největší skupinu, jsou rozpoznatelní poměrně snadno. Tato skutečnost může vést k tomu, že při některých

1 Včetně imigrantů, kteří pobývají v ČR na základě dlouhodobého (pro občany EU přechodného) pobytu, a také držitelů povolení k trvalému pobytu.

2 Imigranti pobývající na území ČR bez příslušné registrace do těchto databází samozřejmě zahrnuti nejsou. Podle různých odhadů se počet cizinců bez registrace může blížit až počtu oficiálně registrovaných [Drbohlav, Lachmanová 2008].

způsobech výběru respondentů³ by výběr Vietnamců a dalších „snadno rozpoznatelných“ cizinců mohl přinášet menší komplikace než výběr jiných, třeba i více zastoupených skupin cizinců, kteří se svým vzhledem od Čechů neodlišují.

Populace imigrantů navíc vykazuje některé další znaky, které dotazníková šetření komplikují. Cizinci nejsou v populaci rozmístěni náhodně, jejich prostorová koncentrace je výrazně nadprůměrná [Čermák, Janská 2011], lze mluvit o určité prostorové segregaci cizinců na území měst [Valenta 2012], a navíc cizinci často využívají hromadná ubytovací zařízení [Leontiyeva, Chytil 2012], která většina dotazníkových šetření nepokrývá. To komplikuje jejich zastoupení v celostátních výběrových šetřeních. Vysoká míra prostorové koncentrace cizinců navíc přináší jisté obtíže při využití tazatelských sítí agentur pro výzkum veřejného mínění, protože jejich prostorové rozložení odpovídá rozložení většinové české populace. V regionech s vysokou mírou koncentrace cizinců (např. v Praze) je pak výzkum komplikován nedostatečným počtem tazatelů.

Jistým problémem je rovněž vysoká prostorová mobilita cizinců, zejména v počáteční fázi jejich pobytu. Podobně jako v jiných zemích je rovněž v České republice míra vnitřní mobility cizinců několikanásobně vyšší než mobilita většinové populace [Čermák, Janská 2011]. Vysoká míra vnitřní mobility cizinců snižuje pravděpodobnost, že vybraní respondenti budou zastížení na adresách, které výzkumník či tazatel získal jako místo jejich pobytu. Může být rovněž složité zastihnout vybrané respondenty v místě jejich pobytu vzhledem k často nestandardní pracovní době a celkově malému množství času, který tráví v domácnosti. Problém se zastížením respondentů-cizinců v místě bydliště může vést výzkumníka k rozhodnutí realizovat výběr spíše na jiných místech, např. na pracovišti [viz např. Agadjanian, Zotova 2012], nebo navýšit počet pokusů o kontakt v místě bydliště [Feskens et al. 2006]. Problémy samozřejmě může způsobit rovněž jazyková bariéra, jejíž překonání by znamenalo nutnost realizace šetření v mateřském jazyce respondenta. Mezi další bariéry patří zejména častá uzavřenost komunit cizinců, spojená s nedůvěrou vůči outsiderům a neochotou odpovídat na otázky tazatele, a také obavy z možného zneužití důvěrných informací, které by potenciální respondent o sobě tazateli sdělil.

Používané způsoby řešení problémů při dotazníkových šetřeních cizinců

Výše naznačené problémy při realizaci dotazníkových šetření cizinců jakožto obtížně dosažitelné populace se neprojevují vždy stejně. Záleží na podmínkách v zemi, kde je výzkum prováděn, a také na samotném zaměření výzkumu. V některých zemích existují dostupné seznamy cizinců, které lze využít jako

3 Například při kvótním výběru, při němž se tazatel sám snaží nalézt respondenta vyhovujícího určitému kvótnímu předpisu.

oporu výběru, některé populace cizinců jsou více uzavřené než jiné, některé výzkumy se orientují jen na cizince pobývající v zemi ilegálně apod. V této části článku nabízíme přehled některých možností, jak se vyrovnat v dotazníkovém šetření s těmi obtížemi, které jsou typické pro populaci cizinců v České republice, ale také s problémy, které tyto postupy vyvolávají. Nejprve se budeme věnovat řešení absence opory výběru a způsobům identifikace cizinců. Poté se krátce zastavíme u problematiky návratnosti.

Tvorba vzorku imigrantů

Neexistenci spolehlivého registru cizinců použitelného jako oporu výběru lze řešit několika způsoby. Zaprvé lze provést screening většinové populace za účelem nalezení dostatečného počtu cizinců [Groves et al. 2004]. Jak jsme uváděli výše, tento postup je v případě nízkého zastoupení cizinců v celé populaci značně náročný. Pro dosažení dobře analyzovatelného vzorku by při screeningu bylo potřeba dotázat se až desítky tisíc respondentů. Variantou takového řešení by bylo využití některého z velmi rozsáhlých národních dotazníkových šetření jako kvaziscreeningu a odvozování informací o cizincích jejich vyfiltrováním z celého souboru respondentů. V českých podmínkách by pro takové účely nejlépe přicházela v úvahu výběrová šetření pracovních sil (VŠPS), prováděná Českým statistickým úřadem. VŠPS jsou pravidelně čtvrtletně opakovaná šetření domácností s rozsahem vzorku kolem 25 tis. domácností. V šetřeních jsou sbírána data od všech členů vybraných domácností. Rozsah VŠPS a pravděpodobnostní charakter výběru domácností by v ideálních podmínkách umožňovaly získat v každé vlně informace od cca 1000 domácností cizinců (při jejich více než čtyřprocentním zastoupení v populaci). V praxi se ovšem využití dat z VŠPS pro zkoumání souboru cizinců příliš dobře neosvědčuje, protože jejich počet je ve výsledných vzorcích výrazně podhodnocen. Leontiyeva a Chytil [2012] dokládají, že v datech z VŠPS jsou osoby s jiným než českým občanstvím zastoupeny v méně než 1 % případů. Navíc se jejich národnostní skladba výrazně odchyluje od národnostní skladby cizinců v ČR obsažené v databázi MVČR. V datech VŠPS tvoří nejpočetněji zastoupenou skupinu Slováci, dvakrát nižší podíl mají Ukrajinci a zhruba čtyřikrát nižší Vietnamci. Ve skutečnosti ovšem Ukrajinci tvoří nejsilnější skupinu cizinců. Podreprezentování přistěhovalců v celostátních výběrových šetřeních není specificky český problém, jedná se o jev běžný i v dalších zemích [např. Feskens et al. 2006]. V českých datových souborech VŠPS je problém ovšem velmi výrazný, neboť cizinců je v datech zhruba 4- až 5krát nižší podíl, než by odpovídalo jejich zastoupení v populaci. Taková data nelze dost dobře považovat za reprezentativní soubor přistěhovalců.

Problém nízkého zastoupení cizinců v populaci lze do jisté míry obejít, existují-li lokality s výraznou koncentrací cizinců (např. určité čtvrti ve městě). Tato místa je pak možno při screeningu cizinců z celé populace výrazně nadreprezentovat. Takový postup je variantou disproporčního stratifikovaného výběru [Kish 1995]. Je výhodný zejména v situaci silné rezidenční segregace,

kdy převážná část cizinců obývá specifické lokality. V situaci, kdy sice existují místa výrazné koncentrace cizinců, nicméně většina cizinců bydlí mimo tyto lokality, by však výrazná nadreprezentace míst koncentrace ve výběru respondentů mohla vést ke zkreslení souboru. Taková situace je ovšem typická pro Českou republiku. Existují sice regiony a lokality, v nichž jsou cizinci koncentrováni výrazně více než jinde (na regionální úrovni především ve velkých městech, zejména v Praze, a v regionech západních Čech, na lokální úrovni v určitých městských čtvrtích, např. Vietnamci v Praze na sídlišti Libuš). Celkově ovšem nelze hovořit o koncentraci většiny přistěhovalců do několika málo prozkoumatelných lokalit. Na datech za sčítání lidu 2001⁴ ukazuje rovněž Valenta [2012], že nejvyšší míry rezidenční segregace v Praze dosahují Vietnamci, u ostatních skupin přistěhovalců je míra segregace dosti nízká. Při zaměření dotazníkového šetření jen do čtvrtí s vyšší koncentrací cizinců by tak došlo k velmi výrazné ztrátě informace o cizincích, kteří žijí mimo tato území a kterých je přitom většina. Zároveň můžeme v souladu s Masseyho teorií prostorové asimilace [Massey, Denton 1985] předpokládat, že fakt, zda cizinci bydlí v lokalitě s vysokou koncentrací přistěhovalců nebo ne, souvisí s mírou jejich integrace a společenského postavení, tedy přesně s takovými tématy, která bývají v dotazníkových šetřeních podstatná. Zaměření výzkumu jen na místa vysoké koncentrace cizinců by tedy odůvodněně mohlo vést k významnému zkreslení jeho výsledků.

Absence či nedostupnost seznamu cizinců je někdy řešena alternativně s využitím jiných seznamů zahrnujících převážnou část populace, z nichž je možno identifikovat, obvykle podle jména, původ jednotlivých osob. K tomuto účelu byly využity ve Velké Británii lokální seznamy registrovaných voličů, v nichž výzkumníci identifikovali asijská příjmení [Ecob, Williams 1991], kartotéky nemocnic a praktických lékařů, popř. seznamy uživatelů sociálních služeb [Sin 2004], seznamy žadatelů o víza, pasažérů leteckých společností, členů etnických komunitních organizací [Fawcett, Arnold 1987]. O reprezentativitě takových seznamů lze mít ovšem vážné pochybnosti. Ze své povahy zachycují vždy jen určitou podmnožinu cizinců. Především však zákon č. 101/2000 Sb. o ochraně osobních údajů využití podobných seznamů v České republice znemožňuje.

Bylo vyvinuto několik postupů, které mohou mít potenciál k vytvoření reprezentativních vzorků respondentů i v případě, že není k dispozici žádná opora výběru.⁵ Kromě kvótního výběru, který byl vícekrát využit při výzkumu cizinců v České republice (více se o něm zmíníme dále v článku), patří k postupům, které mohou nalézt uplatnění rovněž ve výzkumu migrantů, především „time-location sampling“ [Karon 2005; Baio, Blangiardo, Blangiardo 2011] a „respondent-driven sampling“ [Heckathorn 2002].

4 Která jsou ovšem deset let stará a nejsou v nich zachyceni všichni cizinci.

5 Úsilím o dosažení reprezentativity se tak zásadně odlišují od nahodilých výběrů a anket.

V případě time-location samplingu je opora výběru obsahující seznam respondentů nahrazena seznamem míst, která jsou členy zkoumané populace často navštěvována – tzv. míst koncentrace. První podmínkou pro získání reprezentativního souboru je nalezení takového množství míst koncentrace, aby měli všichni potenciální respondenti možnost být na nich zastíženi. Posléze je proveden na vytipovaných místech koncentrace sběr dat, v jehož průběhu jsou respondenti mimo jiné dotázáni, jak často jednotlivá místa koncentrace navštěvují. Na základě jimi uvedených údajů jsou vytvořeny váhy reflektující, s jak velkou pravděpodobností mohli být jednotliví respondenti zastíženi. V případě populace cizinců mohou být jako místa koncentrace využívány např. pracovní agentury, úřady cizinecké policie, jazykové kurzy, prodejny potravin ze země původu, modlitebny apod. Pro nalezení dostatečného množství míst koncentrace je třeba mít dosti hluboké povědomí o denním rytmu jednotlivých etnických skupin, o jejich sdružování a o místech, která jejich členové navštěvují. Tímto způsobem je ovšem možné získat informace i o takových populacích cizinců, o jejichž velikosti a struktuře není dosud nic známo, např. o ilegálních imigrantech [viz např. Baio, Blangiardo, Blangiardo 2011]. Nutnost identifikace širokého spektra center koncentrace respondentů omezuje využitelnost postupů time-location samplingu v celonárodních šetřeních. Jejich doménou je spíše šetření v jednotlivých městech či regionech. Problematickým aspektem metody je jistě její závislost na vážení dat podle údajů dodaných samotnými respondenty. Ty nemusí být spolehlivé.

Respondent-driven sampling je obdobou tvorby vzorku metodou sněhové koule, která usiluje o eliminaci některých zkreslení, jež obvykle sněhovou kouli doprovázejí. K nim patří závislost struktury vzorku na výběru prvních respondentů, od nichž se koule začne nabalovat, dále silnější zastoupení těch členů skupiny, kteří jsou ochotnější participovat, maskování, resp. situace, kdy respondenti chrání své nejbližší známé před zařazením do vzorku v případě obav ze ztráty soukromí, a též problém nadreprezentování těch subjektů, které udržují nejrozsáhlejší sociální síť [Heckathorn 2002]. Respondent-driven sampling se od metody sněhové koule odlišuje dvěma detaily, které podle Heckathorna [2002] mají potenciál nejzávažnější zkreslení vzorku eliminovat. Zaprvé jsou již nalezení respondenti finančně zainteresováni na shánění dalších vln účastníků výzkumu. Každý, kdo souhlasí s rozhovorem, má šanci získat dva druhy odměn. Odměnu za rozhovor a odměnu za každého dalšího respondenta (s omezením maximálního počtu dalších respondentů, které může získat). Tento postup si klade za cíl zvýšit návratnost a získat pro výzkum i ty členy zkoumané populace, kteří by jinak nebyli ochotni na něm participovat. Zadruhé, v průběhu rozhovoru jsou respondenti tázáni na rozsah svých sociálních sítí uvnitř zkoumané populace. Data je pak možno vážit tak, aby respondenti s méně rozsáhlými sítěmi získali větší váhu. Toto následné vážení je velmi podobné vážení v time-location samplingu. Heckathorn [2002] ukazuje, že pokud má vznikající sněhová koule dostatečný počet vln (zpravidla minimálně šest), výsledný vzorek ztrácí závislost na

strukturu první vlny respondentů, a to i přesto, že různé podskupiny v dané populaci (muži, ženy, osoby z určité lokality apod.) mohou mít tendenci vybírat další respondenty častěji ze své skupiny (homofilie). Vážení podle rozsahu sociálních sítí, které respondenti udržují ve zkoumané populaci, je ovšem metodologickou slabinou tohoto přístupu. Získání validní informace o rozsahu sociálních sítí totiž není snadné.

Využívání některé varianty metody sněhové koule má při výzkumu skrytých populací, jako např. cizinců, i další výhody. Pokud je totiž výzkumník nebo obecně účast na výzkumu potenciálnímu respondentovi doporučena některým z jeho známých, výrazně se snižuje riziko odmítnutí rozhovoru. Důkladnou terénní práci založenou na metodě sněhové koule tak Cornelius [1982] doporučuje jako nejlepší variantu sběru dat zejména v situaci, kdy velké množství přistěhovalců pobývá v zemi ilegálně a jejich ochota zúčastnit se výzkumu je tak jen minimální. Pro volbu metody sněhové koule pak hovoří i povaha mezinárodní migrace, v níž je zpravidla velmi patrný vliv sociálních sítí. Provázanost migrantů mezi sebou je tak dosti vysoká.

Specifickou alternativou tvorby vzorku respondentů využívanou ve výzkumu cizinců je využití informací z obcí, ze kterých cizinci pocházejí. Podrobně tento postup rozpracoval Massey [1987] v designu svých rozsáhlých „ethnosurveys“. Massey doporučuje začít výzkum podrobným screeningem domácností v několika obcích, z nichž odcházejí imigranti do země, o jejíž přistěhovalce se výzkumník zajímá. Tento screening mu poskytne kontakty na samotné cizince, a to jak na ty, kteří ještě pobývají v cizí zemi, tak na ty, kteří se po určité době vrátili zpět domů. Právě zahrnutí navrátilců do výzkumu je důležitá výhoda Masseyho přístupu. Výrazným limitem je omezení výzkumu na přistěhovalce pocházející z omezeného množství komunit a také metodologická náročnost celého postupu. Předchozí kontakt s domácí komunitou může být ovšem pro výzkumníka důležitou vstupenkou do sociálních sítí přistěhovalců a také může výrazně zvýšit ochotu respondentů k poskytování informací [Cornelius 1982].

Poslední postup, který je třeba zde zmínit, je kvótní výběr. Ten lze využít v situaci, kdy zkoumaná populace není zcela neznámá, naopak známe její strukturu, ovšem opora výběru není dostupná. Při sběru dat pak výzkumník dbá na to, aby výsledný vzorek odpovídal základní struktuře souboru. Toto je ovšem jen velmi obecná idea kvótního výběru, za níž se mohou skrývat různorodé konkrétní způsoby nalézání respondentů. Tuto mnohost ilustrativně popisuje Kish [1995: 562]: „Je těžké říci, co to kvótní výběr je, k čemu slouží a jak dobře. Není možné prostě říci, že ve výzkumu byl použit kvótní výběr, a očekávat, že čtenář bude mít něco víc než jen velmi obecnou představu o tom, jak byl vzorek utvořen.“ Kvalita kvótního výběru navíc velmi silně závisí na kvalitě práce tazatelské sítě, která při něm není snadno kontrolovatelná.⁶

6 Smith [2008] ukazuje, že u kvalitně provedených kvótních výběrů ve většině případů získané údaje velmi dobře odpovídají hodnotám naměřeným pomocí pravděpodobnostních výběrů.

V českých podmínkách, kdy lze získat z oficiální databáze základní sociodemografickou strukturu populace cizinců pobývajících legálně na území České republiky, se kvótní výběr nabízí jako poměrně snadný způsob tvorby vzorku cizinců. Pro zhodnocení kvality provedených kvótních výběrů by však bylo třeba vědět nejen to, jaké kvóty byly ve výběru využity, ale také to, jakým způsobem tazatelé kvóty naplňovali – kde respondenty oslovovali, jak zacházeli s odmítnutím rozhovoru, jak silnému clusterování respondentů žijících či pracujících ve stejných podmínkách docházelo. Tyto informace přitom ve výzkumných zprávách standardně obsaženy nejsou.

Návratnost v dotazníkovém šetření imigrantů

Existuje celá řada různých výpadků návratnosti v dotazníkovém šetření. Základní druhy výpadků jsou ovšem dva: nekontaktování respondenta a neochota či neschopnost respondenta spolupracovat [viz podrobněji Krejčí 2008: 71–82]. Problém obou druhů výpadků pak je nejen snižování velikosti dosaženého vzorku respondentů, ale zejména jejich sociální selektivita. Pokud je nezastížená a nespolupracující část zkoumané populace něčím specifická, vede nízká návratnost ke zkreslení vzorku. Při výzkumu obtížně dosažitelných populací je návratnost zpravidla větším problémem než při jiných druzích sociálně vědních šetření.⁷ Skrytost zkoumané populace (často záměrná), citlivost tématu a nedůvěra vůči tazatelům a výzkumníkům jsou faktory, které návratnost výrazně komplikují. Fawcett a Arnold [1987], kteří popisují celou řadu výhod, které dotazníková šetření vnášejí do výzkumu imigrace, zmíní na druhou stranu právě nízkou návratnost jako jeden z jejich hlavních problémů. Situace se ovšem liší v různých zemích a podle zemí původu dotazovaných skupin cizinců [Feskens et al. 2006], zejména však podle zaměření výzkumu. Při dotazování ilegálních imigrantů je zřejmě problém výpadků návratnosti (non-response) výrazně vyšší než při výzkumu legálně usazených cizinců. Feskens et al. [2006] provedli analýzu návratnosti rozsáhlých celonárodních dotazníkových šetření s náhodným výběrem domácností v několika evropských zemích (Francii, Německu, Nizozemsku, Švédsku). Ukázali, že návratnost mezi cizinci je zpravidla, ale ne vždy horší než u většinové populace. Nižší návratnost pak jde převážně na vrub výpadkům vzniklým kvůli nekontaktování a také neschopnosti poskytnout odpovědi kvůli jazykové bariéře. Lze však spekulovat o tom, že za odmítnutím z důvodu jazykové bariéry se v některých případech skrývá neochota participovat, ta dosahuje u populací cizinců hodnot srovnatelných s většinovou populací, Feskens ve své analýze nezmiňuje legálnost statusu cizinců jak faktor ovlivňující návratnost, se svými daty tak nemá možnost vliv legálnosti posoudit. Jeho doporučení pro zvýšení návratnosti v populaci cizinců se především týká množství pokusů o kontakt – je-li totiž právě nekontaktování hlavním faktorem nižší návratnosti u cizinců, může navýšení pokusů o kontakt vybraných jednotek vést k výraznému

7 A zároveň je ovšem obtížnější, pokud vůbec, měřitelná. Nemá-li výběr běžný pravděpodobnostní charakter, lze návratnost jen zhruba odhadovat.

zlepšení. Problém jazykové kompetence pak doporučuje řešit buď existencí dotazníku v několika jazykových mutacích, nebo využitím cizinců jako tazatelů, případně umožněním využít rodinné příslušníky vybraného respondenta jako překladatele.

Výzkumníci zaměřující se na takové populace cizinců, mezi nimiž je velké množství ilegálních imigrantů [Cornelius 1982; Massey 1987; Agadjanian, Zotova 2012], ale také výzkumníci populace žadatelů o azyl, kteří mohou mít rovněž obavy poskytovat informace, které by bylo možné zneužít v rozhodování o jejich statusu [Bloch 1999], čelí v otázce návratnosti podstatně větším problémům než výzkumníci zaměřující se převážně na legální imigranty, i když tuto míru nelze přesně dokumentovat. Jejich doporučení jsou následující: využití tazatelů z řad zkoumané národnosti [Bloch 1999], zajistit doporučení výzkumu ze strany významných etnických komunitních leaderů jakožto gatekeeperů [Bloch 1999], postupovat metodou sněhové koule, kdy je tazatel respondentům doporučen někým ze zkoumané komunity [Cornelius 1987], rezignovat na provádění rozhovorů v domácnostech a místo toho se zaměřit na jiná místa, např. pracoviště [Agadjanian, Zotova 2012].

Poněkud sporná je otázka odměňování respondentů za provedené rozhovory. Wetzels a kol. [2008] ukazují, že v nizozemských šetřeních měly malé odměny pro respondenty potenciál zvýšit návratnost cca o 10 %, nicméně toto zvýšení návratnosti paradoxně zhoršilo selektivitu návratnosti ve vztahu k etnické příslušnosti. Na cizince zařazené do vzorku totiž stimuly ve formě malých odměn na rozdíl od většinové populace neměly vliv. Některé postupy, jako výše zmíněný respondent-driven sampling, ovšem použití odměn pro respondenty přímo vyžadují.

Výběrová šetření imigrantů v ČR

Nehledě na metodologické komplikace zmíněné dříve v textu, bylo v uplynulých letech realizováno několik jednorázových českých výběrových šetření cizinců. Vzhledem k omezenému rozsahu této kapitoly představíme v následujících odstavcích stručně jen ty výzkumy zaměřené na cizince, které aspoň částečně splňují požadavky kvantitativního výběrového šetření a zahrnují větší množství respondentů⁸.

První rozsáhlejší české celorepublikové šetření, které může s určitou nadávkou aspirovat na reprezentativní popis určité části migrační komunity, bylo šetření „*Zaměstnávání cizinců v České republice*“ realizované VÚPSV v roce 2001. Jedná se zároveň o jediný z mála výzkumů cizinců, který

8 Na úkor kvalitativních výzkumů a méně rozsáhlých kvantitativních sond. Kritériem pro rozhodnutí podrobněji popsat určité šetření byl rozsah výběru, zahrnující minimálně několik set respondentů, a dále především aplikace některého z postupů pro dosažení reprezentativity výběrového souboru. Je možné, že některé další významné šetření cizinců autorům této studie uniklo. V takovém případě budeme rádi za poskytnutí informací, popř. datového souboru.

v současné době nabízí veřejně dostupná primární data⁹. Objektem tohoto výzkumu byli cizinci ze třetích zemí¹⁰, kteří měli platné povolení k zaměstnání v ČR a pracovali na českém území déle než jeden rok. Ačkoliv výzkumníci, jak uvádí zpráva, měli k dispozici základní databázi 16 980 zaměstnanců vybraných národností stanovenou na základě údajů Cizinecké a pohraniční policie ČR, rozhodli se neaplikovat prostý náhodný nebo jiný pravděpodobnostní výběr. Namísto toho byli respondenti vybíráni kvótním výběrem a samotná databáze posloužila pro stanovení kvótních znaků. Sběr dat se uskutečnil metodou standardizovaného rozhovoru, který probíhal v češtině, celkový počet tazatelů zapojených do výzkumu byl 177. Sběrem dat byla pověřena agentura STEM. Výzkum se soustředil na cizince, kteří byli v daném období na českém trhu práce nejvíce zastoupeni. Celkem bylo dotázáno 923 respondentů, z nichž měla více než polovina (55 %) ukrajinské občanství. Mezi dalšími významně zastoupenými cizinci byli Poláci (26 %), Bělorusové (5 %), Bulhaři (4 %), Moldavané (4 %), Rusové (4 %) a Rumuni (2 %) [Horáková, Čerňanská 2001].

Na podzim roku 2006 bylo realizováno další dotazníkové šetření zaměřené na zaměstnané cizince z mimoevropských zemí. Jednalo se o šetření organizované Sociologickým ústavem AV ČR v rámci projektu „**Výzkum záměru cizinců ze třetích zemí, kteří přijíždějí do ČR pracovat na základě povolení k zaměstnání, usadit se dlouhodoběji či trvale v ČR**“, který finančně podpořilo Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV). Terénní práce pro tento výzkumný projekt provedlo Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR. Na požadavek zadavatele byl výzkum opět zaměřen pouze na cizí státní příslušníky ze třetích zemí zaměstnané v ČR na základě pracovního povolení.¹¹ Cílem dotazníkového šetření realizovaného na podzim 2006 mezi 1011 respondenty po celé ČR bylo zjistit především vzdělanostně-kvalifikační předpoklady vybrané skupiny pracovních migrantů a také kvantifikovat jejich aspirace ohledně budoucího usazení se v ČR [Leontieva, Vojtková 2007].

Výběr respondentů byl podobně jako v roce 2001 založen na údajích databáze zaměstnanců vytvořené na základě údajů o cizích státních příslušnících registrovaných Cizineckou policií ČR (CIS). Výhodou tohoto dotazníkového šetření, realizovaného s použitím kvótní metody výběru, by tedy mohlo opět

9 Primární data jsou k dispozici v Českém sociálněvědním datovém archivu Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. (<http://archiv.soc.cas.cz>).

10 Připomeňme, že se jednalo o občany zemí mimo členské státy EU, Islandu, Lichtenštejnska, Norska a Švýcarska.

11 Do výzkumu tedy nebyli zapojeni zejména migranti ze zemí EU, ekonomicky neaktivní cizinci, samostatně výdělečně činní nebo zaměstnaní cizinci ze zemí mimo EU, u nichž nebylo požadované pracovní povolení (například držitelé povolení k trvalému pobytu). Právě kvůli tomuto omezení zmíněný výzkum bohužel skoro vůbec nepodchytil jednu z nejpočetnějších imigračních skupin v ČR – občany Vietnamu. V roce 2006 jen méně než tisíc občanů této země vlastnilo povolení k zaměstnání, ačkoliv jejich celkový počet dosahoval podle oficiálních statistik téměř 38 tisíc osob, z toho 41 % s povolením k trvalému pobytu.

být využití zdánlivě spolehlivé opory výběru. Získaná databáze obsahovala údaje o migrantech podle data narození, pohlaví, státní příslušnosti, typu, účelu a platnosti aktuálního povolení k pobytu v ČR, země předchozího pobytu, názvu, adresy a IČO zaměstnavatele. Nicméně s ohledem na rozpočet výzkumu a jeho organizační a technickou náročnost nebyla ani zde aplikována metoda náhodného výběru respondentů, nýbrž zmíněná databáze posloužila k výpočtu kvót a přípravě podrobnějších kvótních předpisů pro jednotlivé tazatele v regionech. Zmíněná databáze umožňovala dohledání informací o subjektech zaměstnávajících cizince cílových národností, a tudíž byla také využita jako zdroj pro vytipování potencionálních respondentů. Bylo osloveno 187 systematicky vybraných firem s větším množstvím zahraničních zaměstnanců a v různých regionech, a to formou oficiálního dopisu s vysvětlením účelu výzkumu a s žádostí o případnou spolupráci při dotazování na daném pracovišti [Leontiyeva 2010]. Ovšem skutečnost, že se pětina dopisů adresovaných v tomto výzkumu pečlivě vybraným, větším a zdánlivě spolehlivějším firmám¹² vrátila, nejčastěji s poznámkou, že na uvedené adrese je adresát neznámý, nasvědčuje tomu, že využití zmíněné databáze CIS pro prostý náhodný výběr může být poněkud problematické kvůli přesnosti údajů. Tazatelům, kterých bylo ve výzkumu celkem 97, bylo v průběhu výzkumu poskytnuto přibližně 60 náhradních adres firem [Leontiyeva, Vojtková 2007].

Sběr dat opět probíhal metodou osobních rozhovorů realizovaných na osnově dotazníku a karet. Všechny rozhovory byly provedeny v češtině. Respondenti nebyli odměňováni peněžní formou, ale místo toho jim byly nabídnuty informační brožury v různých jazykových mutacích. Při dotazování tazatelé občas naráželi na jazykovou bariéru i přesto, že otázky v dotazníku byly položeny co nejjednodušeji. Tazatelé si proto někdy vypomáhali jinými jazyky, zejména ruštinou a angličtinou. Kromě již zmíněných nepřesností v databázi CIS výzkumníci i zde naráželi na určitou neochotu odpovídat na poměrně citlivé otázky. Celkovou návratnost u tohoto typu kvótního výběru nelze přesně změřit, výzkumná zpráva uvádí hrubý odhad okolo 60 %. [Leontiyeva, Vojtková 2007].

Relativně čerstvým výběrovým šetřením použitým v tomto článku je „**Šetření cizinců o jejich příjmech, výdajích a remitencích**“¹³, které na zakázku Českého statistického úřadu realizoval Sociologický ústav AV ČR. Dotazníkové šetření zaměřené na zjištění příjmů, výdajů a remitencí migrantů žijících v ČR probíhalo na podzim roku 2010. Na požadavek zadavatele bylo do výzkumu zapojeno jen pět následujících skupin cizinců: občané Ukrajiny, Ruska, Vietnamu, Moldavska a nástupnických států bývalé Jugoslávie mimo Slovinska. Vzhledem k zadání výzkumu byli zkoumáni pouze migranti, kteří

12 Údaje o firmě byly rovněž ověřovány v obchodním rejstříku.

13 Primární datový soubor z tohoto výzkumu by měl být pro veřejnost uvolněn roce 2013 prostřednictvím Českého sociálněvědního datového archivu Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. (archiv.soc.cas.cz).

byli v době výzkumu ekonomicky aktivní nebo měli jiné pravidelné zdroje příjmu a jejichž věk se pohyboval mezi 15 a 65 lety. Celkově bylo získáno 1003 dotazníků. Sběr dat byl naplánován jako kvótní výběr podle předem daného zastoupení skupin dle státního občanství, pohlaví, věkové skupiny a regionu pobytu (NUTS2). Zastoupení migrantů podle pohlaví, věkových kategorií a regionu pobytu bylo promítnuto do výběrového souboru podle reálných proporcí dle údajů CP (CIS). Tentokrát se ovšem nepodařilo získat databázi zaměstnavatelů ani jiná osobní data umožňující identifikovat potenciální respondenty výzkumu. Kromě osobních sítí 187 tazatelů zapojených do sběru dat byly ve výzkumu využity kontakty nashromážděné ve spolupráci s tzv. gatekeepery. Jednalo se o údaje obsahující množství tipů na lokality, kde je ubytováno větší množství cizinců, o kontakty na podniky zaměstnávající cizince nebo firmy, které cizinci vlastní, a kontakty neziskových organizací, které poskytují cizincům právní a sociální poradenství a jazykové kurzy [Leontiyeva, Tollarová 2011].

Kvótní předpisy byly upraveny tak, aby podíl málo zastoupených občanství dosahoval alespoň 10 %, a to kvůli zvýšení reliability dat v rámci těchto skupin, a tedy i možnosti podrobnějších analýz. Navýšení se týkalo především občanů zemí bývalé Jugoslávie a Moldavska, zatímco reálně převažující skupina migrantů z Ukrajiny byla naopak podhodnocena. Ve výsledném souboru tedy bylo dotázáno 302 občanů Ukrajiny, 274 občanů Vietnamu, 202 migrantů z Ruska, 107 z Moldavska a 119 ze zemí bývalé Jugoslávie¹⁴. První úvodní část rozhovorů byla realizována v českém jazyce metodou standardizovaného rozhovoru (face-to-face interview) na základě dotazníku. V této části se zjišťovaly základní informace o pobytu migranta v ČR, jeho práci, rodinné situaci a bydlení. Druhá, rozsáhlejší část sběru dat věnovaná citlivým tématům, jako jsou příjmy, výdaje a remitence, byla realizována formou samostatného vyplňování dotazníku, dostupného v sedmi jazykových verzích [Leontiyeva, Tollarová 2011]. V roce 2013 pak bylo realizováno dotazníkové šetření Ukrajinců a Vietnamců v ČR v rámci výzkumného projektu „*Migrační vztahy cizinců (a domácího obyvatelstva) v Česku: koncentrační nebo difuzní procesy?*“, podpořeného Grantovou agenturou ČR. Realizátorem šetření byla katedra geografie UK a Sociologický ústav AV ČR, sběr dat byl proveden s využitím tazatelské sítě CVVM. Základní soubor výzkumu je tvořen cizinci s ukrajinským a vietnamským občanstvím, kteří pobývají v České republice déle než jeden rok a jsou starší 15 let. Do vzorku o rozsahu 912 respondentů bylo zařazeno 467 občanů Ukrajiny a 445 občanů Vietnamu. Podobně jako v předchozích výzkumech byl vzorek utvořen pomocí kvótního výběru, tentokrát ovšem založeného na datech ze Sčítání lidu 2011, s kvótními znaky pohlaví, věk, státní příslušnost a region pobytu (NUTS2). Specifikem šetření je jeho zaměření na vnitřní migraci cizinců v České republice. Tomu odpovídá i metodologie tvorby vzorku:

14 Pro zvýšení výpovědní hodnoty vůči celkové populaci ekonomicky aktivních migrantů vybraných občanství byly vypočteny váhy, které řešily jak mírné odchylky od výběrového plánu, tak i záměrné nadhodnocení či podhodnocení specifických občanství.

60 % respondentů bylo vybíráno jen na základě kvótního předpisu, zbylých 40 % muselo navíc splňovat podmínku, že se v ČR během svého pobytu alespoň jednou stěhovalo. Tazatelská síť CVVM byla využita pro nalezení respondentů, dotazník byl určen k samovyplnění respondentem, a to vždy v příslušné jazykové verzi – ukrajinsky a vietnamsky. Tazatelé, kteří měli problém najít respondenty, byli dodatečně vybaveni tipy na místa, kde mohou cizince snáze nalézt – ubytovny, firmy zaměstnávající cizince apod.

Je nutné podotknout, že kromě výše zmíněných šetření v uplynulé dekádě bylo podle dostupných informací realizováno ještě několik málo rozsáhlejších šetření specificky zaměřených na cizince v ČR. Jednalo se zejména o výzkum s názvem „*Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v ČR*“ realizovaný v roce 2007, a dále pak o několik velmi zajímavých, ale poměrně specifických šetření zdravotního stavu občanů bývalého SSSR a dětí cizinců realizovaných Institutem zdravotní politiky a ekonomiky a Ústavem veřejného zdravotnictví a medicínského práva První lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze [Hnilicová, Dobiášová 2010]. Zatímco výzkumy na téma zdraví byly poměrně specifické, a tudíž stěží srovnatelné, šetření z roku 2007 o přístupu migrantů ke vzdělávání a na trh práce by mohlo být po účely dané studie poměrně zajímavé¹⁵, mimo jiné pro ověření tvrzení o tom, že zmíněný výzkum na základě stanovených výběrových kritérií lze považovat za „podávající obsahově a interpretačně adekvátní obrázek o vybraných skupinách respondentů v celé ČR“ [Gabal, Kocourek 2007: 7]. Navzdory oficiálnímu souhlasu zadavatele (MPSV) s poskytnutím primárních dat z tohoto výzkumného projektu již jeho autoři po letech datovým souborem nedisponují. Výzkumná zpráva k tomuto projektu bohužel nenabízí příliš vhodné třídění¹⁶, a tudíž ani hrubé srovnání základních znaků není u tohoto šetření možné.

Protože metodologické postupy ve čtyřech výše popsaných celorepublikových šetřeních nejsou výrazně odlišné a jelikož primární data z těchto šetření máme pro účely tohoto článku k dispozici, je poměrně zajímavé se v následující části podívat podrobněji, nakolik jsou stabilní a srovnatelné i samotné výsledky těchto šetření.

Srovnatelnost výsledků čtyř největších šetření cizinců v ČR

Jak je zřejmé, čtyři největší dotazníková šetření podrobně popsaná v předchozí části článku a zabývající se populací cizinců v České republice, resp. určitou její podmnožinou, měla navzájem odlišná tematická zaměření. Výzkum z roku

15 Autoři výzkumné zprávy uvádějí, že respondenti byli vybráni pomocí kvótního výběru nastaveného podle dat Českého statistického úřadu a databáze MV ČR s ohledem na pohlaví a místní rozložení migrantů a azylantů na území ČR [Gabal, Kocourek 2007].

16 Analýzy představené ve výzkumné zprávě (překvapivě) dělí respondenty jen na dvě skupiny: a) občany Ukrajiny a Ruské federace (kolem 48 %) a b) občany Vietnamu nebo Číny [Gabal, Kocourek 2007].

2001 se týkal především problematiky integrace na trhu práce a kvalifikačních předpokladů zaměstnaných cizinců. Výzkum z roku 2006 zkoumal demografické charakteristiky migrantů, jejich vzdělanostně-kvalifikační předpoklady a aspirace na dlouhodobé usazení v České republice. Výzkum z roku 2010 pak soustředil pozornost na problematiku remitencí posílaných do zahraničí. I přes odlišná zaměření jednotlivých šetření je možné najít řadu společných proměnných, které byly zjišťovány ve všech třech výzkumech. Několik z nich jsme vybrali pro porovnání výsledků. Hlavním cílem této komparace je zjistit, do jaké míry lze považovat výsledky těchto výzkumů za stabilní, a kde naopak dochází k neobjasněnému kolísání zjištěných hodnot.

Před samotnou analýzou shod a rozdílů ve struktuře vzorku a v hodnotách jednotlivých proměnných je ovšem třeba upozornit na několik faktorů, které mohou být příčinou nalezených rozdílů. První z nich vyplývá z faktu, že mezi prvním a posledním porovnávaným šetřením uplynulo dvanáct let, během nichž populace cizinců v České republice prošla poměrně dynamickým vývojem. Intenzivní nárůst, k němuž došlo na začátku tisíciletí, se v roce 2008 změnil v mírný pokles a následně ve stagnaci. Celkový počet cizinců žijících v České republice na základě trvalého a dlouhodobého pobytu nad 90 dnů se od roku 2001 do roku 2010 zvýšil více než dvojnásobně, z 211 tis. osob na 426 tis. osob [ČSÚ 2012]. Jak ukazují oficiální statistiky, tento vývoj souvisel i se změnou struktury populace cizinců podle národností a typu pobytu v ČR, mohl ale mít vliv i na další strukturální charakteristiky populace cizinců, jako například délku pobytu nebo postavení na trhu práce, případně i socioekonomický status. V průběhu sledovaného období se navíc měnil přístup české veřejné správy k vydávání víz a pracovních povolení pro cizince. V době konjunktury do země ročně přicházelo několik desítek tisíc zahraničních pracovníků, kteří nacházeli uplatnění zejména v průmyslu a ve stavebnictví¹⁷. Po nástupu ekonomické krize ovšem část českých podniků začala propouštět a MPSV, ve snaze řešit nezaměstnanost domácího obyvatelstva, výrazně přitvrdilo při vydávání nových pracovních povolení a prodloužení povolení stávajících¹⁸. Navíc zastupitelské úřady po určitou dobu vůbec nevydávaly víza za účelem zaměstnání a podnikání [Čížinský 2009; Drbohlav et al 2010; Leontiyeva 2012]. K těmto změnám a jejich dopadům je tedy nutno přihlídnout při interpretaci nalezených rozdílů. Odchylky nemusejí vyplývat ze zkresení výběrových souborů, ale mohou velmi dobře odrážet reálný vývoj situace.

Druhou obtíží je to, že jednotlivá šetření porovnávaná v tomto článku byla zacílena na odlišné skupiny cizinců. Zatímco v letech 2001 a 2006 se výzkum

17 Tak například mezi léty 2006 a 2008 (podle údajů ke konci roku) byl zaznamenán 75% nárůst vydávaných pracovních povolení u občanů Ukrajiny. U občanů Vietnamu tento nárůst byl dokonce více než dvacetinásobný, ze zhruba osmi stovek pracovních povolení na více než osmnáct tisíc [ČSÚ 2012].

18 Zajímavé je, že recese téměř vůbec neovlivnila zaměstnávání občanů EU a cizinců ze třetích zemí s volným přístupem na trh práce, tj. držitelů povolení k trvalému pobytu, rodinných příslušníků apod. [Leontiyeva 2012].

Tabulka 1. Srovnání vybraných charakteristik respondentů ve výzkumných vzorcích tří největších šetření cizinců (občané Ukrajiny s dlouhodobým pobytem / vízem za účelem zaměstnání v ČR); sloupcová procenta

	rok výzkumu			
	2001	2006	2010	2013
Délka života v ČR (v letech)				
1 rok	22,8	21,4	21,0	13,0
2 roky	21,6	19,9	23,5	17,3
3 roky	14,1	16,0	14,3	14,1
4 až 5 let	24,0	19,1	21,8	20,5
6 až 10 let	17,0	20,2	16,0	24,9
11 a více let	0,5	1,5	2,5	9,2
Neodpověděl(a)	0,0	1,9	0,8	1,1
Pracovní postavení (ISCO – základní kategorie)				
Zaměstnanci v ozbrojených silách	0,0	0,0	0,0	0,0
Zákonodárci a řídicí pracovníci	0,0	0,5	0,0	1,3
Specialisté	2,7	1,3	1,7	1,9
Techničtí a odborní pracovníci	1,0	5,1	0,8	7,5
Úředníci	0,7	2,0	4,2	1,3
Pracovníci ve službách a prodeji	1,2	8,3	10,1	21,4
Kvalif. pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství	8,7	0,7	0,8	1,9
Řemeslníci a opraváři	64,6	17,9	14,3	25,8
Obsluha strojů a zařízení, montéři	9,2	12,3	12,6	10,7
Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci	11,9	50,4	52,9	28,3
Neodpověděl(a)	0,0	1,5	2,5	0,0
Nejvyšší dosažené vzdělání				
Základní	15,5	22,4	17,6	13,5
Středoškolské bez maturity	44,2	39,4	41,2	34,6
Středoškolské s maturitou	26,9	27,3	28,6	34,1
Vyšší a nástavby	-	-	-	7,6
Vysokoškolské	12,9	10,6	10,9	10,3
Neodpověděl(a)	0,5	0,3	1,7	0,0
Rodinný stav				
ženatý/vdaná	48,1	48,2	42,0	46,5
svobodný	36,9	33,6	37,8	} 52,4
rozvedený	13,8	15,9	14,3	
vdovec	1,2	2,4	5,9	
Neodpověděl(a)	0,0	0,0	0,0	1,1

Tabulka pokračuje na následující straně >>>

	rok výzkumu			
	2001	2006	2010	2013
Místo bydlení (v roce 2010 místo dotazování)				
Praha a okolí	26,2	48,7	38,3	44,3
Brno a okolí	8,7	9,1	12,5	9,2
Jinde	58,0	42,2	49,2	46,5
Chybí odpověď	7,0	0,0	0,0	0,0

Zdroj: Zaměstnávání cizinců v České republice 2001 (N=412), Výzkum záměru cizinců ze třetích zemí, kteří přijíždějí do ČR pracovat na základě povolení k zaměstnání, usadit se dlouhodoběji či trvale v ČR 2006 (N=595, vážená data), Šetření cizinců o jejich příjmech, výdajích a remitencích 2010 (N=118, vážená data), Šetření k projektu Migrační vztahy cizinců (N=185).

Poznámka: Pro účely srovnání jsou v této tabulce zahrnutí pouze respondenti ukrajinského občanství s dlouhodobým pobytem / dlouhodobým vízem v ČR, kteří měli v době dotazování status zaměstnance a pobývali v ČR déle než 1 rok.

zabýval cizinci, kteří mají v České republice platné povolení k zaměstnání, v roce 2010 byla cílová skupina širší a zahrnovala ekonomicky aktivní cizince bez ohledu na jejich zaměstnanecký status. Na rozdíl od předchozích šetření byla dvě poslední zaměřena jen na občany vybraných států. Před vlastní analýzou jsme proto provedli filtraci datových souborů tak, aby obsahovaly navzájem porovnatelnou skupinu cizinců. Při srovnání bylo nutné se omezit na občany Ukrajiny, kteří v České republice mají dlouhodobý pobyt za účelem zaměstnání a pobývají v České republice alespoň jeden rok. Filtrace výrazně snížila počet porovnatelných jednotek zejména v mladších šetřeních. Celkový počet respondentů z takto definované populace pak činil v roce 2001 412 osob, v roce 2006 595 osob, v roce 2010 118 osob a v roce 2013 185 osob.¹⁹

Třetí obtíž spočívá v tom, že dotazníkové otázky, s jejichž pomocí byly zjišťovány porovnávané znaky, se v některých případech mírně odlišovaly. Pokud bychom porovnávali postojové proměnné, mohlo by odlišné znění otázky znamenat výrazný posun v odpovědích [Vávra 2009]. Porovnávali jsme ovšem znaky týkající se sociálně-demografické struktury vzorku. U nich předpokládáme, že vychýlení v důsledku odlišného znění otázek nehraje příliš výraznou roli. K porovnání byly vybrány především následující znaky: vzdělání, rodinný stav, vykonávaná profese a délka života v České republice. Tabulka 1 zobrazuje strukturu jednotlivých výběrových souborů podle vybraných srovnávacích znaků.

Z uvedené tabulky vyplývá několik zajímavých rozdílů ve struktuře sledovaných výběrových souborů. Zaprvé je v souboru z roku 2013 výrazně menší podíl cizinců pobývajících v ČR po dobu jednoho roku, a naopak lze pozorovat výrazný nárůst podílu osob pobývajících v ČR více než 5 let. Co se týče údajů

19 Data byla ovšem před analýzou vážena podle kvót navržených jednotlivými výzkumnými týmy pro zajištění reprezentativity podle zvolených kvótních znaků.

o zaměstnání cizinců, vzorky z let 2006 a 2010 si dobře odpovídají, ovšem vzorky z roku 2001 a 2013 jsou výrazně odlišné. Obsahují několikanásobně nižší podíl zaměstnanců v nekvalifikovaných profesích (12 % a 28 % oproti 51 %, resp. 52 %). V roce 2001 je tento nižší podíl kompenzován vyšším podílem kvalifikovaných řemeslníků a opravářů a také kvalifikovaných pracovníků v zemědělství, lesnictví a rybářství. V roce 2013 jsou o něco vyšší podíly všech kvalifikovaných zaměstnanců, zejména pak zaměstnanců v obchodu a službách, ale i techniků a specialistů.²⁰ Z hlediska vzdělání respondentů jsou srovnatelné vzorky z let 2001–2010. V roce 2013 pak lze sledovat o něco větší podíl respondentů s vyšším vzděláním²¹, který lze částečně přičíst vlivu výše popsaných opatření zaměřených především na omezení nízko kvalifikované imigrace do ČR [Leontiyeva 2012]. Mírné odlišnosti lze sledovat v rodinném stavu respondentů. V roce 2006 byli ve vzorku méně zastoupeni respondenti svobodní, postupně ve vzorcích rostl podíl vdovců.²²

Je samozřejmé, že interpretace nalezených rozdílů musí zohlednit časový odstup jednotlivých šetření a při absenci dalších informací o populaci Ukrajinců zaměstnaných v ČR, která by mohla sloužit jako kritérium, je třeba je interpretovat opatrně. Například nižší podíl Ukrajinců pobývajících v ČR kratší dobu v roce 2013 a naopak vyšší podíl dlouhodobě pobývajících respondentů může do jisté míry odrážet reálnou situaci. Jak již bylo zmíněno, ekonomická krize počínající v roce 2008 a následný útlum průmyslu vedly k přehodnocení způsobu vydávání pracovních povolení pro cizince v následujících letech, což významné části zájemců o práci v České republice zřejmě znemožnilo příjezd. V následujících letech tak došlo k reálné změně struktury populace cizinců z hlediska délky pobytu, neboť se snížil počet nově přicházejících cizinců. Stejným způsobem lze vysvětlit i změnu struktury souboru podle vzdělání a kvalifikace. Omezení vydávání víz nejvíce postihlo ty zájemce o pobyt v ČR, kteří měli nejnižší kvalifikaci. Logickým důsledkem je pak posun struktury populace imigrantů ve prospěch vyšších vzdělanostních úrovní a ve prospěch kvalifikovanějších profesí. Je sice pravda, že předkrizový, poměrně benevolentní přístup k vydávání pracovních povolení zaznamenal výrazné změny zejména u nízko kvalifikovaných profesí nevyžadujících žádnou kvalifikaci [Leontiyeva 2012]. Otázkou ale zůstává, do jaké míry výrazné kolísání

20 V roce 2013 se ovšem nepodařilo zakódovat všechny respondenty podle klasifikace ISCO. Z porovnaného vzorku tak byli vyřazeni všichni, u nichž nebylo možné určit zařazení do jedné ze základních kategorií ISCO.

21 V roce 2013 byla respondentům nabízena též kategorie vyšší škola, resp. nástavbové vzdělání. Kategorie tak zcela neodpovídají kategoriím z předchozích šetření.

22 Všechny zde okomentované odlišnosti ve struktuře jednotlivých vzorků jsou na základě testu chí2 signifikantní na hladině významnosti 5 %. Aplikace testu na datech z kvótních výběrů je ovšem ze statistického hlediska diskutabilní. Výsledky neříkají nic méně a nic více než to, že pokud by data z jednotlivých šetření odpovídala svými charakteristikami parametrům náhodnému výběru, zjištěné rozdíly by bylo možné na stanovené hladině významnosti považovat za nenáhodné.

podílu respondentů vykonávajících nejméně kvalifikované profese (kategorie ISCO 9) lze vysvětlit reálnými změnami v populaci migrantů. Zvýšení tohoto podílu v roce 2006 a opětovný pokles v roce 2013 lze vnímat i jako odchylku ve výběrových souborech. Bez dalších údajů lze jen spekulovat o zdroji dané chyby. Buď došlo ke zkreslení dat v průběhu tvorby vzorku (např. kvůli tomu, že nebyly důsledně uplatněny principy kvótního výběru a není zřejmé, jakým způsobem tazatelé získávali respondenty), nebo v průběhu další práce s datovým souborem (otázka na vykonávanou profesi byla v dotazníku otevřená a následně byly záznamy tazatelů kódovány dle klasifikace ISCO). Vzhledem k tomu, že struktura vzorku dle formální kvalifikace respondentů, tedy dosaženého vzdělání, zřejmě zkreslená není, je pravděpodobnější, že k chybě došlo v procesu kódování odpovědí.

Poslední výrazný rozdíl, který nalezneme v komentované tabulce, je region bydlení nebo dotazování respondenta. Srovnatelnost těchto údajů je omezena kvůli odlišné formulaci otázek v roce 2010, ve kterém nebyl zjišťován okres bydlení respondenta, ale tazatel zaznamenával okres, v němž proběhl rozhovor. V Tabulce 1 jsou tedy uvedené údaje o místě bydliště pro roky 2001, 2006 a 2013 a místě dotazování pro rok 2010. Pro analýzu místa bydliště respondentů v tomto článku byly okresy agregovány do tří skupin: Pražský metropolitní region sestávající se z Hlavního města Prahy a okresů Praha-východ a Praha-západ, Brněnský metropolitní region (okres Brno-město a Brno-venkov) a zbytková kategorie ostatní. V roce 2010 a 2013 je podíl respondentů bydlících v Praze a okolí zhruba stabilní (48 %, resp. 44 %), ovšem v roce 2001 bydlela v Pražském metropolitním regionu jen čtvrtina respondentů (26 %). V roce 2010 se pak údaj pohybuje mezi těmito hodnotami (38 %), zde je ovšem třeba data interpretovat opatrně kvůli odlišnému znění otázky. Nelze nicméně odůvodněně předpokládat, že nízká koncentrace respondentů do Prahy v roce 2001 odráží skutečný stav. Dle Čermáka a Janské [2011] je populace cizinců v České republice výrazně prostorově koncentrovaná a od roku 2001 lze sledovat jen pozvolný nárůst koncentrace, zejména do velkých měst. Nedostatečné zastoupení respondentů z Prahy ostatně přiznávají autoři výzkumu z roku 2001 i v závěrečné zprávě. Celkový počet respondentů všech národností bydlících v Praze v jejich výzkumu dosáhl 18 %, což je výrazně méně, než činil v té době podíl cizinců s povolením k zaměstnání v Praze, kterých bylo k 30. 6. 2001 34 % [Horáková, Čerňanská 2001: 6]. Hodnoty v dalších výzkumech zřejmě lépe odpovídají realitě, protože autoři zvolili regiony soudržnosti NUTS2 jako jeden ze sledovaných kvótních znaků.

Rozdíly ve struktuře výzkumných vzorků může dokreslit srovnání typu bydlení respondentů. Tento údaj bohužel nebyl v roce 2006 k dispozici. Porovnáme-li podíl respondentů podle typu bydlení, zjistíme, že výzkum z roku 2001 byl výrazně koncentrován do hromadných ubytovacích zařízení. Převážná většina respondentů (64 %) tohoto dřívějšího výzkumu bydlela v době dotazování právě ve společné ubytovně, další 4 % respondentů vypověděla, že bydlí v hotelu nebo penzionu. Naproti tomu byl podíl respondentů bydlících

v ubytovně, penzionu či hotelu v pozdějších porovnáváných výzkumech jen kolem 30 %. Tento rozdíl možná můžeme vysvětlovat jako důkaz měnící se preference cizinců ohledně bydlení v ČR, kterou mimo jiné poznamenávají i jiné výzkumy [Leontiyeva, Nečasová 2009]. Ovšem u tak velkého rozdílu se spíše nabízí vysvětlení související jednak s odlišnostmi z hlediska regionální distribuce respondentů, hlavně pak ale s použitou metodou rekrutace respondentů, kde ubytovny se pro kvótní výběr nabízejí jako velmi exponovaná místa.

Provedená komparace čtyř výzkumů nemůže aspirovat na celkové posouzení jejich kvality. Přesto umožňuje několik závěrů. Zaprvé: Zatímco v některých znacích se struktura výběrových vzorků shoduje nebo lze rozdíly vysvětlit faktickou změnou situace (vzdělání, počet let v České republice), u jiných znaků existují menší i větší rozdíly, které takto vysvětlitelné nejsou. Platí tak upozornění P. Smithe [2008], že v případě kvótního výběru je přesnější hovořit o reprezentativitě jednotlivých proměnných, nikoliv celého šetření. Vzorek, který je reprezentativní z hlediska vzdělání, nemusí být reprezentativní například z hlediska své prostorové distribuce. Zadruhé: Ve vzorcích se vyskytly výraznější rozdíly, které jsou zřejmě důsledkem zkreslení. V dostupných datech jsme identifikovali dva druhy rozdílů, které zřejmě odpovídají dvěma typům zkreslení. První z nich se týká profesí respondentů. Je pravděpodobné, že kolísání podílu zaměstnanců v nejméně kvalifikovaných profesích bylo způsobeno zpracováním otevřených otázek v procesu kódování. Druhý se týká regionální distribuce respondentů. Zde zřejmě rozdíly vznikly již v průběhu sběru dat. Ve výzkumu roku 2001 nebylo regionální rozložení sledovaným kvótním znakem, ve výzkumech z let 2006, 2010 a 2013 ano, nicméně pouze na úrovni regionů soudržnosti NUTS2. Právě regionální distribuce respondentů se při kvótních výběrech jeví jako ukazatel značně náchylný ke zkreslení. Závisí totiž zejména na prostorovém rozložení tazatelské sítě, protože tazatelé zpravidla získávají respondenty v okolí svého bydliště a jsou méně ochotní za respondenty dojíždět. Agentury, které data sbírají, mají ovšem v ideálním případě tazatelské sítě rozložené tak, jak odpovídá rozložení celé české populace. Díky tomu snadno realizují šetření zaměřená na celou populaci. V okamžiku, kdy je potřeba dotazovat skupinu obyvatel, jejíž prostorové rozložení je odlišné (např. cizince, kteří jsou prostorově koncentrovanější), je pak stávající rozložení tazatelské sítě snadným zdrojem chyb.

Závěr

Je zřejmé, že se populace cizinců v České republice vyznačuje vlastnostmi, které ji řadí k obtížně dosažitelným populacím. Relativně malá velikost, absence opory výběru, specifické formy ubytování, značná prostorová koncentrace a jazyková bariéra stavějí před výzkumníky řadu výzev. V případě dosavadních rozsáhlejších dotazníkových šetření byly tyto výzvy prozatím řešeny vždy formou kvótního výběru, a to s různým úspěchem. Absence detailních informací o konstrukci jednotlivých vzorků a o práci tazatelů nám často znemožňuje

posoudit do hloubky kvalitu provedených šetření. Výsledky porovnání ovšem vynivávají poměrně optimisticky. Rozložení tří ze sledovaných pěti znaků je u všech čtyř porovnávaných šetření relativně stabilní nebo zjištěné rozdíly odpovídají věcným předpokladům. Hodnoty dvou sledovaných znaků pak kolísají výrazněji. Rozdíly v pracovním postavení respondentů ovšem s nejvyšší pravděpodobností nejsou důsledkem chyb v konstrukci vzorku, ale spíše zvoleného způsobu kódování otevřené odpovědi. Jediná výraznější odchylka, která zřejmě souvisí s konstrukcí vzorku, se tak týká prostorového rozmístění respondentů a rovněž jejich formy ubytování. Chyby v těchto znacích jsou přitom silně závislé na způsobu práce tazatelské sítě – na jejím prostorovém rozmístění a na tom, kde konkrétně tazatelé kontaktují respondenty. Kvalitní práce s tazatelskou sítí a jasné instruování tazatelů by mohly nepřesnosti minimalizovat.

S alternativními metodami tvorby vzorku, jako je time-location sampling nebo respondent-driven sampling, prozatím v českém výzkumu cizinců zkušenosti nejsou. Nemáme tedy možnost porovnat jejich výsledky s výsledky založenými na kvótním výběru. Je pravděpodobné, že i v budoucnu bude kvótní výběr představovat při dotazníkových šetřeních cizinců v České republice dominantní metodu tvorby vzorku. Snadná dostupnost informací o rozložení základních kvótních znaků a navyklé způsoby práce agentur disponujících tazatelskými sítěmi činí z kvótního výběru preferovanou variantu. Naše porovnání navíc naznačuje, že tato varianta má potenciál poskytovat kvalitní data. Problematickým se kvótní výběr stává v okamžiku, kdy nás zajímají údaje i o ilegálních imigrantech. Platí-li značně vysoké odhady počtu ilegálních imigrantů [Drbohlav, Lachmanová 2008], znamená rezignace na jejich adekvátní zahrnutí do vzorku možné výrazné zkresení výsledků. Využití některé alternativní metody tvorby vzorku by pak bylo užitečným korektivem.

MGR. JOSEF BERNARD, PH.D. pracuje v oddělení Lokální a regionální studia v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. Věnuje se zejména problematice sociologie sídel, lokální samosprávy, migrace a obecně prostorovým aspektům jednání.

MGR. YANA LEONTIYEVA, PH.D. absolvovala Kyevo-Mohyljanskou Akademii v Kyjevě a Fakultu sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. V současné době působí jako vědecká pracovnice v Sociologickém ústavu AV ČR. Ve své odborné činnosti se zaměřuje na studium mezinárodní migrace s důrazem na metody výzkumu menšin a migrantů, mechanismy sociální adaptace, občanskou participaci a začlenění migrantů na trhu práce. Problematice pracovní migrace do ČR se věnuje od roku 2002 a má zkušenost s koordinací několika výzkumných projektů, zejména dvou rozsáhlých dotazníkových šetření realizovaných na půdě SOÚ AV ČR

Literatura

- Agadjanian, V. N. Zotova. 2012. „Sampling and surveying hard-to-reach populations for demographic research: A study of female labor migrants in Moscow, Russia“. *Demographic Research* 26(5): 131-150. DOI: 10.4054/DemRes.2012.26.5.
- Baio, B, G. C. Blangiardo, M. Blangiardo. 2011. „Centre Sampling Technique in Foreign Migration Surveys: A Methodological Note“. *Journal of Official Statistics* 27(3): 451-465.
- Bloch, A. 1999. „Carrying Out a Survey of Refugees: Some methodological Considerations and Guidelines“. *Journal of Refugee Studies* 12(4): 367-383. DOI: 10.1093/jrs/12.4.367.
- Cornelius, W. A. 1982. „Interviewing Undocumented Immigrants: Methodological Reflections Based on Fieldwork in Mexico and the U.S.“. *International Migration Review* 16(2). Special Issue: Theory and Methods in Migration and Ethnic Research: 378-411.
- Český statistický úřad (ČSÚ). 2012. *Cizinci v ČR*. Dostupné z: <http://www.czso.cz/ciz/cizinci.nsf/i/cizinci_v_cr> [navštíveno 31. 11. 2012].
- Čermák, Z., E. Janská. 2011. „Rozmístění a migrace cizinců jako součást sociálněgeografické diferenciacie Česka“. *Geografie* 116(4): 422-439.
- Čizinský, P. 2009. *Kdo má řídit migraci? Stručná analýza kompetencí úřadů*. Praha: Multikulturní centrum Praha. Dostupné z: <http://aa.ecn.cz/img_upload/224c0704b7b7746e8a07df9a8b20c098/PCizinsky_Kdomariditmigraci.pdf> [navštíveno 31. 11. 2012].
- Drbohlav, D., L. Lachmanová. 2008. „Irregular Activities of Migrants in the Czech Republic: a Delphi Study about Adaptations in a Globalising Economy.“ Pp 129-156 in Dostál, P. (ed.) *Evolution of Geographical Systems and Risk Processes in the Global Context*. Prague: Charles University in Prague.
- Drbohlav, D., L. Medová, Z. Čermák, E. Janská, D. Čermáková, D. Džúrová. 2010. *Migrace a (i)migranti v Česku. Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství.
- Ecob, R., R. Williams. 1991. „Sampling Asian minorities to assess health and welfare“. *Journal of Epidemiology and Community Health* 45: 93-101.
- Fawcett, J. T., F. Arnold. 1987. „The Role of Surveys in the Study of International Migration: An Appraisal“. *International Migration Review* 21(4) Special Issue: Measuring International Migration: Theory and Practice: 1523-1540.
- Feskens, R., J. Hox, G. Lensvelt-Mulders, H. Schmeets. 2006. „Collecting Data among Ethnic Minorities in an International Perspective“. *Field Methods* 18(3): 284-304. DOI: 10.1177/1525822X06288756.
- Gabal, I., J. Kocourek. 2007. *Analýza přístupu žen imigrantek a mužů imigrantů ke vzdělávání a na trh práce v České republice*. Dostupné z: <http://www.cizinci.cz/files/clanky/484/Analýza_imigranti.pdf> [navštíveno 31. 11. 2012].
- Groves, R. M., F. J. Fowler, M. P. Couper, J. M. Lepkowski, E. Singer, R. Tourangeau. 2004. *Survey Methodology*, Hoboken: Wiley.
- Heckathorn, D. D. 2002. „Respondent-Driven Sampling II: Deriving Valid Population Estimates from Chain-Referral Samples of Hidden Populations“. *Social Problems* 49(1): 11-34.

- Horáková, M., D. Čerňanská. 2001. *Zaměstnávání cizinců v České republice. Část II. Závěrečná zpráva z empirického šetření*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Dostupné z: <<http://praha.vupsv.cz/Fulltext/zamci2.pdf>> [navštíveno 31. 11. 2012].
- Hnilicová, H., Dobiášová, K. 2010. „Migranti a veřejné zdraví ve světle výzkumů“. Pp. 75–84 in: „Přínos a potenciál vědeckého výzkumu v oblasti migrace“, ed. by J. Rychlík. Praha: Ministerstvo Vnitra ČR.
- Kalton, G., D. W. Anderson. 1986. „Sampling Rare Populations“. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (General)*, 149(1): 65–82.
- Karon, J.M. 2005. „The Analysis of Time-location Sampling Study Data“. Proceedings of the Survey Research Section. American Statistical Association. Pp. 3180–3186.
- Kish, L. 1995. *Survey Sampling*. NY, Wiley.
- Krejčí, J. 2008. *Kvalita sociálněvědních výběrových šetření v České republice*. Praha: SLON.
- Leontiyeva, Y. 2012. *Brains vs. Brawn. Comparison of the Educational and Occupational Status of non-EU Labour Migrants in the Czech Republic*. Disertační práce. Praha: Fakulta sociálních věd UK.
- Leontiyeva, Y. 2010. “Good for One and All! Does the Czech Economy Make Efficient Use of Non-EU Labour Migrants?” *Socioweb* 07-08/2010, pp. 17–21. Dostupné z: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=438&lst=112>> [navštíveno 31. 11. 2012].
- Leontiyeva, Y., B. Tollarová. 2011. *Results from a Survey of Foreigners' Incomes, Expenditures and Remittances. Main Findings Concerning Remittances*. Praha: Sociologický ústav AV ČR. Dostupné z: <www.soc.cas.cz/download/1182/Leontiyeva_Tollarova_Remittances_2010.pdf> [navštíveno 31. 11. 2012].
- Leontiyeva Y., M. Nečasová. 2009. „Kulturně blízcí? Integrace přistěhovalců ze zemí bývalého Sovětského svazu“ Pp. 117–160 in: Rákoczyová M., R. Trbola (eds.) *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Leontiyeva Y., M. Vojtková. 2007. *Výzkum záměru cizinců ze třetích zemí, kteří přijíždějí do ČR pracovat na základě povolení k zaměstnání, usadit se dlouhodoběji či trvale v ČR*. Oponovaná výzkumná zpráva určená pro státní správu. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Leontiyeva, Y., D. Chytil. 2012 „Statistiky a výzkumy imigrantů aneb Jak srovnávat nesrovnatelné“. Pp. 325–353 in: Krejčí J., Y. Leontiyeva (eds.) *Cesty k datům. Zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Marpsat, M., N. Razafindratsima. 2010. „Survey methods for hard-to-reach populations: introduction to the special issue“. *Methodological Innovations Online* 5(2) 3–16. DOI: 10.4256/mio.2010.0014.
- Massey, D. S. 1987. „The Ethnosurvey in Theory and Practice“. *International Migration Review* 21(4). *Special Issue: Measuring International Migration: Theory and Practice*: 1498–1522.
- Massey, D. S., N. A. Denton. 1985. „Spatial Assimilation as a Socioeconomic Outcome“. *American Sociological Review* 50(1): 94–106.
- Ministerstvo vnitra ČR (MV ČR). 2012. *Cizinci ze všech zemí. Stav k 31. lednu 2012*. Dostupné z: <www.mvcr.cz/soubor/internet-tdu-stavko1-2012-1-pdf.aspx> [navštíveno 31. 11. 2012].

- Reher, D., M. Requena. 2009. „The National Immigrant Survey of Spain: A new data source for migration studies in Europe“. *Demographic Research* 20(12): 253–278. DOI: 10.4054/DemRes.2009.20.12.
- Sin, Ch., H. 2004. „Sampling minority ethnic older people in Britain“. *Ageing and Society* 24: 257–277.
- Smith, P. 2008. „Is random probability sampling really much better than quota sampling?“. Dostupné z: <http://surveyresearch.weebly.com/articles-on-survey-research.html>. [staženo 3. 12. 2012].
- Sudman, S., M. G. Sirken, Ch. D. Copan. 1988. „Sampling Rare and Elusive Populations“. *Science, New Series*, 240(4855): 991–996.
- Valenta, O. 2012. „Cizinci v Praze: prostorová koncentrace Slováků, Ukrajinců a Vietnanců“. Pp. 92-115 in. M. Ouředníček, J. Temelová (eds.) *Sociální proměny pražských čtvrtí*. Praha: Academia.
- Vávra M. 2009. „Postoje k cizincům – získávání dat a jejich interpretace“. Pp. 17-34 in Leontiyeva Y., M. Vávra (eds.) *Postoje k imigrantům*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Wetzels, W., Schmeets, J. J. G., Brakel van den, J., R. C. W. Feskens. 2008. „Impact of Prepaid Incentives in Face-to-Face Surveys: A Large-scale Experiment with Postage Stamps“. *International Journal for Public Opinion Research* 20(4): 507–516.